

اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال بیست و چهارم، شماره ۹۴، تابستان ۱۳۹۵

اثر سیاست‌های حمایت از مصرف‌کنندگان بر توسعه تقاضا در زیر بخش دام و طیور

حبیب شهبازی^۱، افشین امجدی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۲/۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۵/۲۶

چکیده

به منظور دستیابی به وضعیت بهینه در تولید باید سیاست‌های حمایتی مناسب برای بخش کشاورزی برگزید. در این پژوهش، سیاست‌های حمایتی از زیربخش دام و طیور در سال‌های برنامه اول تا چهارم (۱۳۶۸-۱۳۸۸) با کمک شاخص‌های حمایت بازاری (MPS) و حمایت از مصرف‌کننده (CSE) با استفاده از روش ارائه شده توسط OECD ارزیابی شد. نتایج نشان داد که شاخص برآورد حمایت از مصرف‌کننده (CSE) برای کل محصولات دامی در قیمت‌های جاری از ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۸ از رقم ۱۶۳/۰۶- میلیارد ریال به ۷۸۹۹۸/۴۳- میلیارد ریال رسیده در حالی که در قیمت‌های ثابت از ۳۱۹۷/۴۱- به ۳۹۱۷۹/۹۰- میلیارد ریال کاهش یافته و در حدود ۱۲ برابر شده است. بیشترین حمایت از مصرف‌کنندگان در برنامه دوم با میانگین

۱. استادیار گروه اقتصاد کشاورزی، دانشگاه سید جمال‌الدین اسدآبادی، همدان (نویسنده مسئول)
e-mail: shahbazi@sjau.ac.ir

۲. مدیر گروه پژوهشی امنیت غذایی و خودکفایی مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

۱۰۲۲۳/۰۵ میلیارد ریال بوده است. نتایج برآورد الگوی تقاضا نشان داد که سیاست‌های حمایتی از مصرف‌کنندگان اثر متنوعی بر مصرف محصولات دامی و طیور دارد به طوری که اثر این سیاست‌ها بر تقاضای گوشت گاو و گوسفند منفی (۰/۱۳- و ۰/۰۸-) بوده اما در محصول گوشت مرغ (۰/۲۵) و به ویژه شیر (۰/۴۳)، اثر سیاست‌های حمایتی افزایش مصرف این محصولات را در پی داشته است. به نظر می‌رسد توجه به مقدار و جهت اثربخشی سیاست‌های حمایتی مصرف‌کننده بر تقاضا می‌تواند در جهت‌دهی مناسب سیاست‌های حمایتی مفید باشد.

طبقه‌بندی JEL: E61, E65, Q28

کلیدواژه‌ها:

سیاست‌های کشاورزی، سیاست حمایت از مصرف‌کنندگان، زیر بخش دام و طیور، تقاضا، مالیات پنهان

مقدمه

امروزه زندگی انسان‌ها به تولید محصولات کشاورزی وابسته است. کشاورزی یکی از فراگیرترین انواع اشتغال در جهان به شمار می‌آید. رشد زیاد جمعیت و در پی آن افزایش مستمر تقاضای مواد غذایی، ایجاد تحول در کشاورزی را به طوری که بتواند کمیت، کیفیت و تنوع محصولات کشاورزی را افزایش دهد، اجتناب‌ناپذیر کرده است. بنابراین، اعمال مدیریت مطلوب در بخش کشاورزی بدون در اختیار داشتن سیاست‌های مناسب در استفاده از منابع بالقوه و بالفعل تولید، روش‌های تولید، کنترل و نظارت بر فرایند تولید تا مصرف امکان‌پذیر نیست. از این گذشته، شناخت سیاست‌های دولت در بخش کشاورزی و طبقه‌بندی و اولویت‌بندی آنها به منظور اجرای دقیق‌ترشان، امری ضروری است. از این رو لازم است نسبت به بررسی سیاست‌های بخش کشاورزی، به منظور تدوین سیاست‌های مناسب برای نیل به وضعیت بهینه

اثر سیاست‌های حمایت.....

تولید اهتمام ورزید (شهبازی، ۱۳۹۱). الیس (Ellis, 1992) مجموعه سیاست‌های کشاورزی را در کشورهای در حال توسعه به هشت دسته سیاست‌های قیمتی، بازررسانی، نهاده‌ها، اعتبارات، مکانیزاسیون، اصلاحات ارضی، آبیاری و تحقیقات تقسیم می‌کند که در سه گروه کلی سیاست‌های قیمتی، فناوری و نهادی طبقه‌بندی می‌شوند. به طور کلی دو هدف اساسی برای اجرای سیاست‌های کشاورزی ناکارایی یا شکست بازار و ماهیت غیرپذیرفتنی تخصیص طبیعی بازار برای جامعه ذکر می‌شود (حسینی، ۱۳۸۵).

در بیشتر کشورهای جهان بدون حمایت از بخش کشاورزی، تعداد زیادی از کشاورزان و روستاییان با درآمد اندک، بامشکلات جدی روبه‌رو خواهند شد. به ویژه آنکه این کشورها به منظور تأمین امنیت غذایی، با استفاده از اهرم واردات و دخالت مستقیم در قیمت محصولات کشاورزی و غذایی اساسی، سعی در پایین نگه داشتن قیمت به منظور حمایت از مصرف‌کنندگان شهری داشته‌اند (حمیدنژاد، ۱۳۷۳). بنابراین، اتخاذ سیاست‌های حمایتی از سوی دولت ضروری است.

بررسی سیاست‌های دولت در بخش کشاورزی به ویژه صنعت دام و طیور از جهات مختلف دارای اهمیت است. متخصصان علم تغذیه بر این باورند که برای رفع نیاز بدن به پروتئین، فقط مصرف فرآورده‌های گیاهی مؤثر و کافی نیست و به منظور حفظ تعادل کامل رژیم غذایی لازم است حداقل یک چهارم پروتئین ضروری را از گروه پروتئین‌های حیوانی تأمین کرد که نیمی از آن، یعنی حدود ۱۱/۷ گرم باید از راه شیر به انسان برسد (رحیمی، ۱۳۷۹). در این راستا، بخش دام در سال ۱۳۹۰، حدود ۹۰ درصد از گوشت قرمز مصرفی کشور، ۹۷ درصد از گوشت مرغ و حدود ۹۷ درصد شیر تازه مصرفی داخل کشور را تولید کرده است (سال‌نامه آماری کشاورزی، ۱۳۹۰). بنابراین یکی از ویژگی‌های مهم بخش دام، تأمین مقدار زیادی از پروتئین حیوانی در کشور است.

علاوه بر تأمین پروتئین مورد نیاز کشور، دارا بودن سهم عمده ارزش افزوده در بخش کشاورزی و ایجاد اشتغال در جامعه روستایی و شهری از جمله ویژگی‌ها و کارکردهای

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

زیربخش دام و طیور به شمار می‌رود که به موجب آن، بخش دام در اقتصاد کشور، به ویژه کشاورزی، اهمیت ویژه‌ای یافته است (شهبازی، ۱۳۹۱).

در این راستا، دولت سیاست‌هایی در جهت حمایت از بخش دام و طیور را در طی سال‌های گذشته داشته است. سیاست‌های دولت در زیربخش طیور با واردات جوجه و تخم مرغ نژادهای اصلاح شده در سال ۱۳۳۲ آغاز شد. در سال ۱۳۵۹، با شروع جنگ تحمیلی و وجود محدودیت‌هایی برای واردات نهاده‌های تولید طیور، حوزه دخالت‌های دولت در فرایندهای تولید، مصرف، بازاریابی و تجارت محصولات آن گسترش یافت. این مداخلات در سال‌های بعد از انقلاب به طور عمده از طریق کنترل قیمت گوشت مرغ و پرداخت یارانه به نهاده‌های تولیدی آن تا سال ۱۳۶۹ ادامه داشت. در این سال، در پی آزادسازی و تعدیلات اقتصادی در کل بخش‌های اقتصادی، یارانه مصرفی گوشت مرغ و تخم مرغ حذف شد، اما همچنان توزیع نهاده‌های اصلی پرورش طیور توسط دستگاه‌های مربوطه تهیه و در قبال دریافت تعهداتی مبنی بر تحویل گوشت مرغ طبق ضوابطی معین در بین مرغداران به قیمت یارانه‌ای ادامه یافت. در سال ۱۳۷۷، به دلیل محدودیت‌های ارزی در کشور، واردات نهاده‌های این صنعت از "ارز رقابتی" به "ارز واریزنامه‌ای" و در مراحل بعد به "ارز شناور و صادراتی" تبدیل شد که این وضعیت باعث افزایش شدید قیمت نهاده‌ها و محصول تولیدی گردید. هم‌زمان با اجرای برنامه سوم توسعه در سال ۱۳۷۹، زمینه‌های مناسبی برای مشارکت بخش خصوصی در بازار نهاده‌های زیربخش طیور فراهم گردید و دولت واردات نهاده‌های مورد نیاز این صنعت را به بخش خصوصی واگذار نمود. اما نحوه مشارکت و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در تولید محصولات این صنعت (گوشت مرغ و تخم مرغ) همچنان با محدودیت‌هایی مواجه بود. سیاست‌هایی مانند "اعطای تسهیلات بانکی ارزان قیمت"، "تخصیص ارز ارزان قیمت به نهاده‌های تولید دامی با نرخ ارز تولیدی"، "هزینه‌های عمرانی در بخش دام برای ایجاد زیربنایها و تأسیسات سرمایه‌ای"، "پرداخت بخشی از حق بیمه محصولات دامی" و همچنین "پرداخت یارانه مصرفی گوشت مراکز آموزشی و وزارت دفاع"

اثر سیاست‌های حمایت.....

و "پرداخت یارانه به نهاده‌های تولید محصولات دامی" از دیگر سیاست‌های این زیربخش می‌باشند. بنابراین، به‌طور کلی، مهم‌ترین سیاست‌های زیربخش دام و طیور، "سیاست قیمت‌گذاری"، "یارانه تولیدی"، "یارانه مصرفی"، "بیمه محصولات" و "تسهیلات ارزان قیمت دولت" می‌باشند (عباسی‌فر، ۱۳۹۱).

با توجه به مطالب اشاره شده این پژوهش سعی بر آن دارد تا به ارزیابی سیاست‌های حمایتی زیر بخش دام و طیور طی سال‌های برنامه‌های توسعه و اثر آن بر تقاضای این محصولات بپردازد.

اما پیش‌تر، مطالعاتی در زمینه ارزیابی سیاست‌های حمایتی از بخش کشاورزی در ایران و خارج از کشور صورت گرفته است. برای مثال، قربانی (۱۳۷۱) در پژوهشی با عنوان «بررسی سیاست‌های حمایتی در ایران، برآورد نرخ حمایت مؤثر از بخش دامپروری ایران و مقایسه آن با صنایع منتخب» ضمن بررسی سیاست‌های حمایتی، آثار این سیاست‌ها در بخش دامپروری ایران را مورد بررسی قرار داد. حمیدنژاد (۱۳۷۳) در پژوهشی با عنوان «سوبسید گندم و جست‌وجوی رابطه عدالت اجتماعی»، یارانه را یکی از مهم‌ترین ابزارهای اقتصادی معرفی می‌کند که از آن برای تخصیص بهینه منابع، ثبات اقتصادی و عادلانه‌تر شدن توزیع درآمد استفاده می‌شود. رحیمی (۱۳۷۹) نرخ‌های حمایت اسمی و حمایت مؤثر برای دوره ۱۳۶۸ - ۱۳۷۴ زیر بخش‌های دام و شیلات؛ بستاکی (۱۳۸۱) آثار سیاست‌های قیمت‌گذاری محصولات دامی در ۱۸ کشور؛ سلامی (۱۳۷۷) تجزیه و تحلیل آثار اقتصادی الحاق ایران به سازمان تجارت جهانی بر بخش کشاورزی و سایر بخش‌های اقتصادی ایران در قالب یک مدل تعادل عمومی؛ نوری (۱۳۸۱) ساختار بودجه اختصاص یافته به بخش کشاورزی از سوی دولت در دوره ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۹؛ پرمه و سیدی (۱۳۸۲) سطح حمایت داخلی با معیار کلی حمایت در دوره ۱۳۶۱ - ۱۳۸۱؛ قانع شیرازی (۱۳۸۵) سطح حمایت از تولیدکننده برای محصولات گندم، جو، پسته و خرما؛ کیانی‌راد (۱۳۸۶) حمایت از بخش کشاورزی در کشورهای در حال توسعه و اتقایی کردکلائی (۱۳۸۹) اثر سیاست‌های حمایتی بر انحرافات ارز را مورد بررسی قرار دادند. همان‌طور که مشاهده می‌شود، به جزء مطالعه اتقایی کردکلائی (۱۳۸۹)

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

سایر مطالعات تنها به ارزیابی سطح و مقدار حمایت با روش‌ها مختلف اقدام کرده‌اند و به بررسی اثر این سیاست‌ها بر متغیرهای اصلی اقتصاد پرداخته‌اند.

در خارج از کشور پرچگال (Portugal, 2002) در پژوهشی با عنوان "روش اندازه‌گیری میزان حمایت و استفاده از آن در ارزیابی سیاست" بیان می‌کند که سازمان همکاری و توسعه اقتصادی از سال ۱۹۸۷، برای اندازه‌گیری میزان حمایت از کشاورزی، از شاخص‌های برآورد حمایت از تولیدکننده و مصرف‌کننده استفاده می‌کرده است. کاکمک (Cakmak, 2003) در پژوهش خود با عنوان "ارزیابی سیاست‌های کشاورزی گذشته و آینده در ترکیه: آیا سیاست‌ها قادر به کسب پایداری هستند؟" به برآورد حمایت از مصرف‌کننده برای دوره ۱۹۸۶-۲۰۰۱ پرداخت و نتایج را با نتایج مربوط به سازمان همکاری و توسعه اقتصادی مقایسه کرد و آثار این سیاست‌های حمایتی بر توزیع درآمد گروه‌های مختلف درآمدی را بررسی نمود. مولن و همکاران (Mullen et al., 2004)، گوپیناس و همکاران (Gopinath et al., 2004)، اردن و همکاران (Orden et al., 2004)، از دیگر مطالعات در این بخش می‌باشند.

همان‌طور که از مطالعات داخلی و خارجی مشاهده می‌شود، این مطالعات تنها به ارزیابی سطح و میزان حمایت دولت از بخش، زیربخش و یا محصولات کشاورزی می‌پردازند و آثار این حمایت‌ها بر متغیرهای اقتصادی چندان مورد توجه قرار نگرفته است. لذا در این مطالعه علاوه بر بررسی و ارزیابی سطح و میزان حمایت از مصرف‌کنندگان در طی سال‌های اجرای برنامه‌های توسعه (۱۳۶۸-۱۳۸۸) در کشور، به بررسی چگونگی اثرگذاری این حمایت‌ها بر تقاضا و توسعه آن برای زیربخش دام و طیور پرداخته می‌شوند.

روش تحقیق

الف) معیار حمایت از مصرف‌کنندگان بخش کشاورزی (CSE)

معیاری از ارزش پولی پرداخت‌های ناخالص به مصرف‌کنندگان بخش کشاورزی است که در اثر سیاست‌های حمایتی دولت از بخش کشاورزی و بدون توجه به ماهیت، اهداف و

اثر سیاست‌های حمایت.....

تأثیر این سیاست‌ها بر مصرف محصولات کشاورزی صورت می‌گیرد؛ یعنی این مسئله را مد نظر قرار نمی‌دهد که حمایت‌ها کدام گروه از جامعه را بیشتر منتفع می‌کند یا باعث تغییر مصرف یک محصول خاص می‌شود یا خیر. این معیار در سطح مزرعه محاسبه و از اجزای زیر تشکیل می‌شود (OECD, 2003):

پرداخت‌های مصرف‌کنندگان به تولیدکنندگان: این پرداخت‌ها در اثر مصرف محصولات تولید شده داخلی، توسط مصرف‌کنندگان، در قیمتی بالاتر از قیمت جهانی صورت می‌گیرد. به عنوان مثال، مصرف‌کنندگان داخلی گندم را با قیمتی بالاتر از قیمت جهانی خریداری می‌نمایند (OECD, 2003).

$$CP_j = (P_j^d - P_j^m) \times CQ_j^d \quad (1)$$

که در آن، BCP_j پرداخت‌های مصرف‌کنندگان به تولیدکنندگان، P_j^d قیمت داخلی، P_j^m قیمت مرجع و CQ_j^d مقدار مصرف تولید داخل کالای زاست.

سایر پرداخت‌های مصرف‌کنندگان: این پرداخت‌ها به خزانه دولت یا به واردکنندگان یا به هر دوی آنها -به دلیل سهمی از مصرف که از خارج کشور وارد می‌شود- تعلق می‌گیرد.

$$CS_j = (P_j^d - P_j^m) \times CQ_j^I \quad (2)$$

که در آن، BCS_j سایر پرداخت‌های مصرف‌کنندگان، P_j^d قیمت داخلی، P_j^m قیمت مرجع و CQ_j^I مقدار مصرف از واردات کالای زاست.

پرداخت به مصرف‌کنندگان از طرف مالیات پرداخت‌کنندگان: این پرداخت‌ها خالص تمامی پرداخت‌هایی هستند که به مصرف‌کنندگان تعلق می‌گیرد و اثر سیاست حمایت از قیمت داخلی (MPS) را خنثی می‌کند. مانند یارانه‌ای که به مصرف شیر و نان تعلق می‌گیرد.

«پرداخت‌های مصرف‌کنندگان به تولیدکنندگان» و «سایر پرداخت‌های مصرف‌کنندگان» همان حمایت از قیمت بازار (MPS) هستند اما «پرداخت به مصرف‌کنندگان از طرف مالیات پردازان» معیار حمایت از مصرف‌کننده -شامل حمایت‌های بودجه‌ای دولت

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

(BP) از مصرف کنندگان کالاهای کشاورزی - می باشد که به نوعی اثر سیاست حمایت از قیمت بازاری را خنثی می کند.

ب) حمایت از قیمت بازاری (MPS)

حمایت از قیمت بازاری معیاری از ارزش پولی پرداخت‌های ناخالصی است که از مصرف کنندگان و مالیات پردازان به تولید کنندگان یک کالای بخش کشاورزی، در اثر سیاست‌هایی که بین قیمت یک کالای مورد در سطح مزرعه و قیمت جهانی آن کالا شکاف ایجاد می کنند، صورت می گیرد (OECD, 2007).

برای محاسبه حمایت از قیمت بازاری، قیمت سر مزرعه یک محصول (P_d) با قیمت مرجع تعدیل شده (P_m) مقایسه می شود. با فرض رقابتی بودن بازارها و یک کشور کوچک در تجارت جهانی (که سیاست‌های داخلی و خارجی آن نمی تواند قیمت‌های جهانی را متأثر کند)، قیمت داخلی در سر مزرعه یک محصول (P_d) با قیمت مرجع تعدیل شده (P_m) مقایسه می شوند. نحوه محاسبه و تعدیل (P_m) برای محصولات وارداتی و صادراتی به ترتیب در روابط ۳ و ۴ بیان شده است (OECD, 2007):

$$P_m = P_r \times Q_{adj} + (C_p + T_{dl}) \quad (۳) \text{ برای محصولات وارداتی}$$

$$P_m = P_r \times Q_{adj} - (C_p + T_{dl}) \quad (۴) \text{ برای محصولات صادراتی}$$

که در آن، P_r قیمت مرجع در سر مزره، C_p هزینه‌های مرزی (انواع هزینه‌های گمرکی و غیر گمرکی در سر مزره به غیر از تعرفه‌ها و هزینه‌هایی است که از سیاست‌های تجاری ناشی می شوند)، T_{dl} همه هزینه‌های بارگیری، حمل و نقل، تخلیه، نگهداری و بازاریابی کالای وارداتی از سر مزره تا سر مزره، M کلیه هزینه‌های فراوری و بازاریابی کالای داخلی از مزرعه تا سر مزره (در مورد محصول صادراتی)، Q_{adj} ضریب تعدیل تفاوت‌های کالایی است. به این ترتیب، روابط ۳ و ۴ قیمت کالاهای تولید داخل و وارداتی یا صادراتی محصولات را در سطح خاصی از بازار قابل مقایسه می کنند. ضریب تفاوت کالایی در روابط ۳ و ۴ به علت عدم

اثر سیاست‌های حمایت.....

تشابه کالاهای مقایسه‌ای (تجاری و داخلی) از نظر کیفیت است. این مورد برای آن دسته از محصولات وارداتی متفاوت با محصولات داخلی صدق می‌کند.

قیمت مرجع با استفاده از هزینه‌های بارگیری، حمل و نقل، تخلیه و بازاریابی کالای تجاری، از سرمرز تا سرمرزه و ضریب تعدیل تفاوت کالای داخلی و تجاری تعدیل می‌شود. بنابراین، شکاف قیمتی (حمایت از قیمت بازاری) در سطح مزرعه برای محصول زبه صورت اختلاف قیمت تولیدکننده (یا سرمرزه) و قیمت مرجع تعدیل شده محاسبه می‌شود (حسینی و رضایی، ۱۳۸۹):

$$MPS_j = [P_j^d - P_j^m] \times Q_j \quad (5)$$

که در آن، P_j^d قیمت تولیدکننده کالای j ، P_j^m قیمت مرجع کالای j و Q_j مقدار کالای j می‌باشد. درصد حمایت قیمتی بازار برای کالای j به صورت زیر بیان می‌شود (Cheng and Lai, 1997):

$$\%MPS_j = \left[\frac{P_j^d - P_j^m}{P_j^{ar}} \right] \times 100 \quad (6)$$

در رابطه فوق P_j^{ar} قیمت مرجع تعدیل شده کالای j می‌باشد.

روش محاسبه CSE: در صورتی که مقدار MPS کل از کل پرداخت‌های بودجه‌ای دولت به مصرف‌کنندگان کسر شود، مقدار کل حمایت از مصرف‌کنندگان (CSE) به دست می‌آید (OECD, 2007):

$$SE = BP - MPS \quad (7)$$

روش دیگر محاسبه مقدار کل حمایت از مصرف‌کنندگان (CSE)، محاسبه مقدار CSE برای هر یک از کالاها و جمع موارد محاسبه شده است. مقدار CSE برای هر محصول از رابطه زیر حاصل می‌شود:

$$SE = BP_i - Q_i [P_d - P_a] \quad (8)$$

که در آن، Q_i مقدار مصرف کالای i ، P_d قیمت داخلی (سرمرزه) کالای i ، P_a قیمت مرجع کالای i ، BP_i میزان یارانه مصرفی و حمایت‌های بودجه‌ای دولت از کالای i است. درصد حمایت از مصرف‌کننده از رابطه ۹ محاسبه می‌شود (OECD, 2003):

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

$$\%CSE = \frac{CSE}{[Q_c \times P_d] - BP} \times 100 \quad (9)$$

که در آن، BP پرداخت‌های مالیات پرداخت‌کنندگان به مصرف‌کنندگان (یا حمایت‌های بودجه‌ای دولت) و $Q_c \times P_d$ ارزش مصرف بر حسب قیمت داخلی (قیمت‌های سر مزرعه) می‌باشد.

در این پژوهش برای بررسی اثر تغییر نرخ ارز بر برآورد مقدار حمایت، کلیه محاسبات با استفاده از نرخ ارز سایه‌ای یا معادل قدرت خرید انجام شده است. بر اساس این نظریه نرخ ارز واقعی از طریق حاصل ضرب نسبت قیمت‌های خارجی به قیمت‌های داخلی در نرخ ارز اسمی به دست می‌آید. در بسیاری از موارد، به جای استفاده از نسبت قیمت‌ها بر نسبت معیارهای قیمت تأکید شده است (فرزین‌وش، ۱۳۷۲). در این روش، نرخ ارز واقعی به صورت زیر محاسبه شده است:

$$E_{PPP} = \sum_{i=1}^m w_i \frac{P_i}{P} E_0 \quad (10)$$

که در آن E_{PPP} مقدار ارز واقعی، P_i معیار قیمت مصرف‌کننده در کشورهایی است که بیشترین تجارت را با کشور دارند، P معیار قیمت مصرف‌کننده داخلی و E_0 نرخ ارز رسمی داخلی است.

چنانچه تابع تقاضای محصول نهایی تابعی از قیمت خود محصول، قیمت محصولات جانشین و مکمل و درآمد خانوارها باشد و شکل تابعی آن به صورت لگاریتم دوطرفه باشد، ديفرانسیل کل تقاضای سرانه برای محصولی مانند محصول i به صورت کشش به شکل زیر خواهد بود (Wohlgenant & Haidaicher, 1989 و حسینی و همکاران، ۱۳۸۶):

$$\text{Ln}Q_{ri} = e_{ii} \cdot d \text{Ln}P_{ri} + \sum_{i \neq j} e_{ij} \cdot d \text{Ln}P_{rj} + e_{iy} \cdot d \text{Ln}Y \quad (11)$$

که در آن، Q_{ri} مقدار تقاضای سرانه محصول i ، P_{ri} قیمت محصول i ، P_{rj} قیمت محصولات جانشین و مکمل (محصول j ، Y مخارج کل سرانه مصرف‌کننده (درآمد سرانه)، e_{ii} کشش خود قیمتی محصول i ، e_{ij} کشش تقاطعی تقاضا برای محصول i

اثر سیاست‌های حمایت.....

نسبت به قیمت محصول زام و e_{iy} کشش درآمدی محصول i ام هستند. در این مطالعه i محصول گوشت گاو، گوسفند، مرغ و شیر است. چنانچه متغیر سیاست‌های حمایت از مصرف به این الگو اضافه شود، رابطه ۱۱ به صورت زیر باز نویسی می‌شود:

$$\text{Ln}Q_{ri} = e_{ii} \cdot d \text{Ln}P_{ri} + \sum e_{ij} \cdot d \text{Ln}P_{rj} + e_{iy} \cdot d \text{Ln}Y + e_{iCSE} \cdot d \text{Ln}CSE_i \quad (12)$$

که در آن، Q_{ri} مقدار تقاضای سرانه محصول i ام، P_{ri} قیمت محصول i ام، P_{rj} قیمت محصولات جانشین و مکمل (محصول زام)، Y مخارج کل سرانه مصرف کننده (درآمد سرانه)، CSE_i شاخص حمایت از مصرف کننده محصول i ام (رابطه ۸)، e_{ii} کشش خود قیمتی محصول i ام، e_{ij} کشش تقاطعی تقاضای محصول i نسبت به قیمت محصول j ام، e_{iy} کشش درآمدی محصول i ام و e_{iCSE} کشش شاخص حمایت از محصول i ام هستند.

برآورد الگوی ۱۲ با استفاده از روش حداقل مربعات معمولی به صورت سیستم معادلات سه مرحله‌ای (3SLS) در نرم افزار شازم برای محصولات گوشت گاو، گوسفند، مرغ و شیر صورت گرفته است. آزمون تجزیه واریانس به منظور تعیین رابطه هم خطی، آزمون بروش پاگان با هدف تعیین وجود ناهمسانی واریانس در جزء اخلال و همچنین آماره دوربین واتسون برای تعیین وجود خودهمبستگی در جزء اخلال صورت گرفته است. به منظور آزمون معنی داری متغیرها از آزمون t و ایستایی متغیرها از آزمون ریشه واحد استفاده شده است.

داده‌های این پژوهش شامل سطح تولید، میانگین قیمت سالانه داخلی، مقدار مصرف، قیمت‌های مرجع در سر مرز (CIF یا FOB)، هزینه‌های حمل و نقل، بارگیری و فراوری، ضریب تبدیل کالای خام و فراورده آن، سهم دولت در حق بیمه دریافتی بیمه محصولات، یارانه اختصاص یافته به تسهیلات هر محصول، نرخ ارز و شاخص قیمت نوشیدنی‌ها مربوط به سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۸۸ هستند. در جدول ۱ خلاصه‌ای از داده‌های مورد نیاز و مآخذ جمع آوری آنها اشاره شده است.

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

جدول ۱. منابع و عنوان داده‌های مورد استفاده در پژوهش

منبع	عنوان
وزارت کشاورزی	مقدار تولید محصولات مورد بررسی
سازمان خواربار و کشاورزی (FAO)	مقدار مصرف محصولات مورد بررسی
وزارت کشاورزی	قیمت متوسط داخلی محصولات مورد بررسی
سازمان خواربار و کشاورزی	قیمت جهانی محصولات مورد بررسی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران	نرخ ارز بازار آزاد
سازمان حمل و نقل جاده‌ای و پایانه‌های کشور	هزینه‌های حمل و نقل زمینی و بارگیری و تخلیه
سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، سازمان حمایت از تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان	انواع یارانه‌های مصرفی
صندوق بیمه محصولات کشاورزی	حق بیمه دریافتی و سهم دولت در آن
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران	نرخ بهره و مقدار تسهیلات ارزان قیمت
وزارت نیرو	قیمت داخلی حامل‌های انرژی
کارشناسان وزارت جهاد کشاورزی	ضریب تبدیل کالای خام و فرآورده آن
مرکز آمار ایران، گزارش‌های سالهای مختلف	قیمت تولیدکننده (عمده فروشی)
گمرک جمهوری اسلامی ایران و سازمان خواربار و کشاورزی، سالهای مختلف	قیمت صادراتی (وارداتی)
گمرک جمهوری اسلامی ایران و سازمان خواربار و کشاورزی، سالهای مختلف	مقدار صادرات و واردات محصولات
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران	شاخص قیمت نوشیدنی‌ها
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران	درآمد ملی سرانه

در این مطالعه به منظور محاسبه شاخص‌های حمایت بازاری و حمایت از مصرف‌کنندگان به قیمت ثابت و جاری از نرم‌افزار Excel استفاده و برای برآورد ارزیابی توابع تقاضا (رابطه ۱۲) از نرم‌افزار Shazam بهره گرفته شده است.

اثر سیاست‌های حمایت.....

نتایج و بحث

نتایج حاصل از برآورد حمایت از قیمت بازاری و شاخص‌های برآورد حمایت از مصرف‌کننده گوشت مرغ در قیمت‌های ثابت و جاری، در جدول ۲ ارائه شده است. شاخص حمایت از قیمت بازاری (MPS)، بر حسب قیمت‌های جاری و ثابت، بین سال‌های ۱۳۷۱ تا ۱۳۷۶ در اکثر سال‌ها رقمی منفی بوده و از سال ۱۳۷۷ تبدیل به رقمی مثبت شده است. این نشان می‌دهد که تا سال ۱۳۷۷ قیمت داخلی گوشت مرغ کمتر از قیمت مرجع تعدیل شده برای آن بوده است. بنابراین تا سال ۱۳۷۷، در مقایسه با قیمت‌های جهانی، یارانه غیرمستقیم به مصرف‌کنندگان گوشت مرغ تعلق گرفته است؛ یعنی چنانچه دولت در این سال‌ها اجازه فروش گوشت مرغ داخلی در بازارهای جهانی را می‌داد، مصرف‌کنندگان گوشت مرغ متضرر می‌شدند. طی سال‌های ۱۳۷۱ تا ۱۳۷۶، از کشاورزان در مقایسه با قیمت داخلی، مالیاتی پنهان اخذ شده است که با ارقام منفی شاخص حمایت از قیمت بازاری نشان داده شده و این مالیات پنهان در غالب یارانه پنهان در اختیار مصرف‌کنندگان قرار گرفته است. شاخص حمایت از قیمت بازاری از سال ۱۳۷۷ به رقمی مثبت تبدیل شده و تا سال ۱۳۸۸ روندی تقریباً صعودی داشته است به گونه‌ای که، در قیمت‌های جاری، از ۷۳۰/۱۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۷ به ۲۹۸۱۶/۷۴ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۸ رسیده است، یعنی در این ۱۲ سال حدود ۴۱ برابر شده است.

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

جدول ۲. شاخص‌های حمایت از قیمت بازاری (MPS) و حمایت از مصرف کنندگان (CSE) گوشت مرغ (واحد: میلیارد ریال)

% CSE	به قیمت ثابت		به قیمت جاری		سال
	CSE	MPS	CSE	MPS	
-۴۷/۸	-۲۸۱۵/۵	۲۸۱۵/۵	-۱۴۳/۶	۱۴۳/۶	۱۳۶۸
-۱۲/۹	-۶۳۳/۹	۶۳۳/۹	-۴۳/۱	۴۳/۱	۱۳۶۹
-۵۹/۸	-۴۸۳۸/۰	۴۸۳۸/۰	-۳۹۶/۷	۳۹۶/۷	۱۳۷۰
۳۷۶/۷	۴۰۱۹۸/۴	-۴۰۱۹۸/۴	۴۱۰۰/۲	-۴۱۰۰/۲	۱۳۷۱
۱۸۷/۵	۲۰۵۷۷/۶	-۲۰۵۷۷/۶	۲۵۷۲/۲	-۲۵۷۲/۲	۱۳۷۲
۱۴۶/۱	۱۵۱۷۹/۴	-۱۵۱۷۹/۴	۲۵۶۵/۳	-۲۵۶۵/۳	۱۳۷۳
۹۸/۳	۱۱۲۷۸/۰	-۱۱۲۷۸/۰	۱۴۴۲/۴	-۱۴۴۲/۴	میانگین برنامه اول
۴۶/۴	۴۸۹۲/۲	-۴۸۹۲/۲	۱۲۳۲/۶	-۱۲۳۲/۶	۱۳۷۴
-۵/۹	-۶۴۳/۵	۶۴۳/۵	-۱۹۹/۵	۱۹۹/۵	۱۳۷۵
۱۱/۰	۸۹۰/۶	-۸۹۰/۶	۳۲۴/۲	-۳۲۴/۲	۱۳۷۶
-۲۱/۲	-۱۶۹۷/۹	۱۶۹۷/۹	-۷۳۰/۱	۷۳۰/۱	۱۳۷۷
-۵۳/۸	-۴۸۳۱/۳	۴۸۳۱/۳	-۲۴۹۳/۰	۲۴۹۳/۰	۱۳۷۸
-۴/۷	-۲۷۸/۰	۲۷۸/۰	-۳۷۳/۱	۳۷۳/۱	میانگین برنامه دوم
-۶۷/۶	-۶۵۸۹/۰	۶۵۸۹/۰	-۳۸۳۴/۸	۳۸۳۴/۸	۱۳۷۹
-۶۰/۹	-۵۶۹۳/۸	۵۶۹۳/۸	-۳۶۸۹/۶	۳۶۸۹/۶	۱۳۸۰
-۲۶/۸	-۳۸۳۲/۸	۳۸۳۲/۸	-۲۸۷۳/۶	۲۸۷۳/۶	۱۳۸۱
-۴۴/۵	-۷۰۶۵/۸	۷۰۶۵/۸	-۶۱۲۶/۰	۶۱۲۶/۰	۱۳۸۲
-۵۱/۲	-۸۹۵۷/۲	۸۹۵۷/۲	-۸۹۵۷/۲	۸۹۵۷/۲	۱۳۸۳
-۵۰/۲	-۶۴۲۷/۲	۶۴۲۷/۲	-۵۰۹۶/۲	۵۰۹۶/۲	میانگین برنامه سوم
۵۲/۹	-۸۷۸۲/۲	۸۷۸۲/۲	-۹۶۹۵/۶	۹۶۹۵/۶	۱۳۸۴
-۳۲/۹	-۵۸۱۰/۱	۵۸۱۰/۱	-۷۱۷۵/۵	۷۱۷۵/۵	۱۳۸۵
-۴۳/۴	-۸۲۴۵/۶	۸۲۴۵/۶	-۱۲۰۵۵/۱	۱۲۰۵۵/۱	۱۳۸۶
-۶۰/۱	-۱۳۵۴۵/۴	۱۳۵۴۵/۴	-۲۴۸۲۸/۶	۲۴۸۲۸/۶	۱۳۸۷
-۶۱/۶	-۱۴۷۸۷/۹	۱۴۷۸۷/۹	-۲۹۸۱۶/۷	۲۹۸۱۶/۷	۱۳۸۸
-۵۰/۲	-۱۰۲۳۴/۲	۱۰۲۳۴/۲	-۱۶۷۱۴/۳	۱۶۷۱۴/۳	میانگین برنامه چهارم

مأخذ: یافته‌های تحقیق

اثر سیاست‌های حمایت.....

شاخص برآورد حمایت از مصرف‌کننده (CSE) در قیمت‌های جاری از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۳۸۸ از رقم ۱۴۳/۵۹- میلیارد ریال به ۲۹۸۱۶/۷۴- میلیارد ریال رسیده است. حمایت از مصرف‌کنندگان گوشت مرغ تنها با آغاز سیاست تثبیت نرخ ارز در سال ۱۳۷۱ و در پی اثرات آن تا سال ۱۳۷۶ مثبت بوده است. در قیمت‌های ثابت نیز این شاخص در دوره مشابه از ۲۸۱۵/۵۳- به ۱۴۷۸۷/۸۵- میلیارد ریال رسیده است.

در جدول ۲ از مجموع شاخص حمایت از قیمت بازاری و شاخص حمایت از مصرف‌کننده میزان پرداخت‌های بودجه‌ای (BP) دولت قابل مشاهده است و برابر بودن شاخص حمایت از مصرف‌کننده با شاخص حمایت از قیمت بازاری نشان می‌دهد در طی این سال‌ها پرداخت بودجه‌ای از طرف دولت در راستای حمایت از مصرف‌کنندگان گوشت مرغ صورت نگرفته است.

شاخص درصد حمایت از مصرف‌کنندگان (CSE%) سهمی از پرداختی‌های مصرف‌کنندگان گوشت مرغ را نشان می‌دهد که توسط دولت تأمین شده است. در سال‌های برنامه اول توسعه، درصد حمایت میانگینی حدود ۹۸/۳ درصد دارد. در سال‌های برنامه دوم توسعه، حمایت از مصرف‌کنندگان گوشت مرغ به ۴/۷- درصد کاهش یافته است. در برنامه سوم و چهارم توسعه همانند برنامه دوم، مالیات پنهان از مصرف‌کنندگان گوشت مرغ دریافت شده است. میانگین درصد مالیات در این دو برنامه به ۵۰/۲- درصد رسیده است. تنها در سال ۱۳۷۱ و در پی آن تا سال ۱۳۷۴ با سیاست تثبیت نرخ ارز درصد حمایت از مصرف‌کنندگان گوشت مرغ مثبت شده است.

نتایج حاصل از برآورد حمایت از قیمت بازاری و شاخص‌های برآورد حمایت از مصرف‌کننده گوشت گاو در قیمت‌های ثابت و جاری، برای محصول گوشت گاو در جدول ۳ ارائه شده است. شاخص حمایت از قیمت بازاری (MPS)، بر حسب قیمت‌های جاری و

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

ثابت، در سال‌های ۱۳۷۱ تا ۱۳۷۴ مقداری منفی بوده و از سال ۱۳۷۵ مثبت شده است. این نشان می‌دهد که تا سال ۱۳۷۵ قیمت داخلی گوشت گاو کمتر از قیمت مرجع تعدیل شده است. بنابراین تا سال ۱۳۷۵، در مقایسه با قیمت‌های جهانی، یارانه غیر مستقیم به مصرف‌کنندگان گوشت گاو تعلق گرفته است؛ یعنی چنانچه دولت در این سال‌ها اجازه فروش گوشت گاو داخلی در بازارهای جهانی را می‌داد، مصرف‌کنندگان گوشت گاو متضرر می‌شدند. در این سال‌ها از کشاورزان در مقایسه با قیمت داخلی مالیاتی پنهان اخذ شده و این مالیات پنهان در غالب یارانه پنهان در اختیار مصرف‌کنندگان قرار گرفته که با ارقام منفی شاخص حمایت از قیمت بازاری نشان داده شده است. از آنجا که قیمت داخلی در تمام سال‌های مورد بررسی روندی صعودی داشته است، نوسان شاخص حمایت از قیمت بازاری در طی این سال‌ها ناشی از نوسان نرخ ارز و نوسان قیمت جهانی بوده است. در سال ۱۳۷۱ با تثبیت نرخ ارز حمایت از مصرف‌کنندگان گوشت گاو رقمی مثبت را نشان می‌دهد و تأثیرات مثبت این سیاست تا سال ۱۳۷۶ ادامه دارد. پس از سال ۱۳۸۱ و اجرای سیاست یکسان سازی نرخ ارز، شاخص حمایت از قیمت بازاری، بر حسب قیمت‌های جاری و ثابت، نوسان کمتری دارد. شاخص حمایت از قیمت بازاری از سال ۱۳۷۵ به رقمی مثبت تبدیل شده و تا سال ۱۳۸۸ روندی کاملاً صعودی داشته به گونه‌ای که در قیمت‌های جاری، از ۴۵۱/۲۲ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۵ به ۲۲۸۳۱/۸۱ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۸ رسیده است؛ یعنی در این ۱۴ سال حدود ۵۰ برابر شده است. در قیمت‌های ثابت نیز میزان حمایت از قیمت بازاری ۶۷۷ درصد افزایش یافته و از حدود ۱۴۵۵/۵۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۵ به ۱۱۳۲۳/۶۲ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۸ افزایش داشته است که نشان از عدم حمایت از مصرف‌کنندگان در قیمت‌های بازار دارد.

اثر سیاست‌های حمایت.....

شاخص برآورد حمایت از مصرف‌کننده (CSE) در قیمت‌های جاری از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۳۸۸ از رقم ۱۰/۲۲- میلیارد ریال به ۲۱۷۵۷/۸۶- میلیارد ریال رسیده است. حمایت از مصرف‌کنندگان گوشت گاو تنها با آغاز سیاست تثبیت نرخ ارز در سال ۱۳۷۱ و در پی اثرات آن تا سال ۱۳۷۴ مثبت بوده است. در قیمت‌های ثابت نیز این شاخص در دوره مشابه از ۲۰۰/۴۳- به ۱۰۷۹۰/۹۹- میلیارد ریال رسیده است.

شاخص درصد حمایت از مصرف‌کنندگان (CSE%) سهمی از پرداختی‌های مصرف‌کنندگان گوشت گاو را نشان می‌دهد که توسط دولت تأمین شده است. در سال‌های برنامه اول توسعه، درصد حمایت میانگینی حدود ۱۰۴/۶ درصد داشته است. در سال‌های برنامه دوم توسعه، روند حمایت به مالیات پنهان تبدیل شده و میانگین درصد آن به ۲۱- درصد رسیده است. در برنامه سوم توسعه روند مالیات‌ها به میانگین ۵۴/۶- درصد افزایش یافته است. این روند افزایشی در برنامه چهارم توسعه نیز ادامه یافته به گونه‌ای که میانگین درصد مالیات به حدود ۶۲/۳- درصد رسیده است. در سال ۱۳۷۱، با سیاست تثبیت نرخ ارز، درصد حمایت‌ها مثبت شده است که این نشان از تأثیر مثبت سیاست تثبیت نرخ ارز در حمایت از مصرف‌کنندگان گوشت گاو دارد.

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

جدول ۳. شاخص‌های حمایت از قیمت بازاری (MPS) و حمایت از مصرف کنندگان (CSE) گوشت گاو (واحد: میلیارد ریال)

%CSE	به قیمت ثابت		به قیمت جاری		سال
	CSE	MPS	CSE	MPS	
-۲/۷	-۲۰۰/۴	۲۰۰/۴	-۱۰/۲	۱۰/۲	۱۳۶۸
-۱۱/۲	-۷۵۱/۶	۷۵۱/۶	-۵۱/۱	۵۱/۱	۱۳۶۹
-۵۴/۵	-۴۰۰۵/۸	۴۰۰۵/۸	-۳۲۸/۵	۳۲۸/۵	۱۳۷۰
۴۱۶/۰	۳۲۹۸۱/۰	-۳۲۹۸۱/۰	۳۳۶۴/۱	-۳۳۶۴/۱	۱۳۷۱
۱۸۳/۱	۲۲۵۶۶/۶	۲۲۵۶۶/۶	۲۸۲۰/۸	-۲۸۲۰/۸	۱۳۷۲
۹۷/۰	۱۱۴۶۱/۵	-۱۰۰۵۹/۲	۱۹۳۷/۰	-۱۷۰۰/۰	۱۳۷۳
۱۰۴/۶	۱۰۳۴۱/۹	-۱۰۱۰۸/۲	۱۲۸۸/۷	-۱۲۴۹/۲	میانگین برنامه اول
۱۳/۶	۱۴۵۵/۳	-۵۶۲/۵	۳۶۶/۷	-۱۴۱/۷	۱۳۷۴
-۸/۵	-۸۳۶/۲	-۱۴۵۵/۶	-۲۵۹/۲	۴۵۱/۲	۱۳۷۵
-۱۳/۸	-۱۱۹۱/۰	۱۴۹۶/۰	-۴۳۳/۵	۵۴۴/۵	۱۳۷۶
-۴۰/۴	-۳۵۸۳/۵	۳۷۷۹/۳	-۱۵۴۰/۹	۱۶۲۵/۱	۱۳۷۷
-۵۵/۷	۴۴۸۲/۸	۵۱۳۲/۰	-۲۳۱۳/۱	۲۶۴۸/۱	۱۳۷۸
-۲۱/۰	-۱۷۲۷/۶	۲۲۶۰/۱	-۸۳۶/۰	۱۰۲۵/۴	میانگین برنامه دوم
-۷۱/۰	-۵۸۹۱/۱	۶۴۴۷/۱	-۳۴۲۸/۶	۳۷۵۲/۲	۱۳۷۹
-۷۱/۸	-۶۱۲۵/۶	۶۷۸۶/۵	۳۹۶۹/۴	۴۳۹۷/۶	۱۳۸۰
-۲۹/۹	-۳۶۰۰/۵	۴۱۳۱/۸	-۲۷۰۰/۴	۳۰۹۸/۸	۱۳۸۱
-۵۰/۰	-۵۷۰۷/۲	۶۳۱۲/۷	-۴۹۴۸/۲	۵۴۷۳/۱	۱۳۸۲
-۵۰/۴	-۵۷۷۵/۳	۶۴۰۰/۳	-۵۷۷۵/۳	۶۴۰۰/۳	۱۳۸۳
-۵۴/۶	-۵۴۲۰/۰	۶۰۱۵/۷	-۴۱۶۴/۴	۴۶۲۴/۴	میانگین برنامه سوم
-۵۲/۱	-۵۰۲۰/۵	۵۶۶۲/۷	-۵۵۴۲/۶	۶۲۵۱/۷	۱۳۸۴
-۴۹/۷	-۶۳۸۶/۹	۷۰۳۴/۴	-۷۸۸۷/۹	۸۶۸۷/۵	۱۳۸۵
-۶۲/۵	-۸۲۸۲/۱	۸۸۸۹/۲	-۱۲۱۰۸/۴	۱۲۹۹۶/۰	۱۳۸۶
-۷۳/۱	-۱۰۵۹۴/۴	۱۱۱۲۷/۰	-۱۹۴۱۹/۵	۲۰۳۹۵/۸	۱۳۸۷
۷۴/۱	-۱۰۷۹۱/۰	۱۱۳۲۳/۶	-۲۱۷۵۷/۹	۲۲۸۳۱/۸	۱۳۸۸
-۶۲/۳	-۸۲۱۵/۰	۸۸۰۷/۴	-۱۳۳۴۳/۳	۱۴۲۳۲/۵	میانگین برنامه چهارم

مأخذ: یافته‌های تحقیق

اثر سیاست‌های حمایت.....

نتایج حاصل از برآورد حمایت از قیمت بازاری و شاخص‌های برآورد حمایت از مصرف‌کننده گوشت گوسفند در قیمت‌های ثابت و جاری، برای محصول گوشت گوسفند در جدول ۴ ارائه شده است. شاخص حمایت از قیمت بازاری (MPS)، بر حسب قیمت‌های جاری و ثابت، در اکثر سال‌ها مقداری مثبت بوده است. از آنجا که قیمت داخلی در طی سال‌های مورد بررسی روندی صعودی داشته است، نوسان شاخص حمایت از قیمت بازاری در طی این سال‌ها ناشی از نوسان نرخ ارز و نوسان قیمت جهانی بوده است. در سال ۱۳۷۱ با تثبیت نرخ ارز، حمایت از مصرف‌کنندگان گوشت گوسفند رقمی مثبت را نشان داده و اثر مثبت این سیاست تا سال ۱۳۷۳ ادامه داشته است. پس از سال ۱۳۸۱ و اجرای سیاست یکسان‌سازی نرخ ارز، شاخص حمایت از قیمت بازاری، بر حسب قیمت‌های جاری و ثابت، نوسان کمتری داشته است. شاخص حمایت از قیمت بازاری از سال ۱۳۷۴ به رقمی مثبت تبدیل شده و تا سال ۱۳۸۸ روندی تقریباً صعودی داشته به گونه‌ای که در قیمت‌های جاری، از ۹۳۱/۵۱ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۴ به ۱۹۳۸۸/۲ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۸ رسیده یعنی در این ۱۵ سال حدود ۲۱ برابر شده است. حتی در قیمت‌های ثابت نیز میزان حمایت از قیمت بازاری ۱۶۰ درصد افزایش یافته و از حدود ۳۶۹۶/۴۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۴ به ۹۶۱۵/۷۳ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۸ افزایش داشته است که نشان از عدم حمایت از مصرف‌کنندگان در قیمت‌های بازاری دارد.

شاخص برآورد حمایت از مصرف‌کننده (CSE) در قیمت‌های جاری از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۳۸۸ از رقم ۱۹۷/۴۸- میلیارد ریال به ۱۹۳۸۸/۲۰- میلیارد ریال رسیده است. حمایت از مصرف‌کنندگان گوشت گوسفند تنها با آغاز سیاست تثبیت نرخ ارز در سال ۱۳۷۱ و در پی اثرات آن، تا سال ۱۳۷۳ مثبت بوده است. در قیمت‌های ثابت نیز این شاخص در دوره مشابه از ۳۸۷۲/۲۳- به ۹۶۱۵/۷۳- میلیارد ریال رسیده است.

شاخص درصد حمایت از مصرف‌کنندگان (%CSE) سهمی از پرداختی‌های تولیدکنندگان گوشت گوسفند را نشان می‌دهد که توسط دولت تأمین شده است. در سال‌های برنامه اول توسعه، درصد حمایت میانگینی حدود ۴۸/۶ درصد داشته است. در سال‌های برنامه

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

دوم توسعه، حمایت از مصرف کنندگان گوشت گوسفند به مالیات پنهان تبدیل شده و به میانگین ۵۴/۱- درصد رسیده است. در برنامه سوم توسعه نیز مالیات‌ها کاهش یافته به طوری که میانگین آن ۳۷/۹- بوده است. در برنامه چهارم توسعه، دوباره مالیات افزایش یافته به گونه‌ای که میانگین درصد آن به حدود ۴۳/۴- درصد رسیده است. در سال ۱۳۷۱، با سیاست تثبیت نرخ ارز درصد حمایت از مصرف کنندگان گوشت گوسفند مثبت شده است و از طرفی در سال ۲۱ با سیاست یکسان سازی نرخ ارز با وجود کاهش حمایت‌ها همچنان درصد حمایت مثبت بوده که این نشان از تأثیر مثبت سیاست یکسان سازی نرخ ارز و بیشتر، سیاست تثبیت نرخ ارز در حمایت از مصرف کنندگان گوشت گوسفند دارد.

نتایج حاصل از برآورد حمایت از قیمت بازاری و شاخص‌های برآورد حمایت از مصرف کننده شیر در قیمت‌های ثابت و جاری، برای محصول شیر در جدول ۵ ارائه شده است. شاخص حمایت از قیمت بازاری (MPS)، بر حسب قیمت‌های جاری و ثابت، بین سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۸ در اکثر سال‌ها رقمی منفی بوده است. این امر نشان می‌دهد که قیمت داخلی شیر کمتر از قیمت مرجع تعدیل شده برای آن بوده و در مقایسه با قیمت‌های جهانی، در اکثر سال‌ها یارانه غیر مستقیم به مصرف کنندگان شیر تعلق گرفته است. به عبارت دیگر، اگر دولت در این سال‌ها اجازه فروش شیر داخلی در بازارهای جهانی را می‌داد، مصرف کنندگان شیر متضرر می‌شدند و از کشاورزان در مقایسه با قیمت داخلی مالیاتی پنهان اخذ شده و این مالیات پنهان در قالب یارانه پنهان در اختیار مصرف کنندگان قرار گرفته که با ارقام منفی شاخص حمایت از قیمت بازاری نشان داده شده است. علت این حمایت‌های قیمتی منفی توجه دولت به شیر به عنوان یک کالای ضروری در سبد غذایی مصرف کنندگان بوده که در واقع برای حمایت از مصرف کنندگان این سیاست‌ها اتخاذ شده است.

اثر سیاست‌های حمایت.....

جدول ۴. شاخص‌های حمایت از قیمت بازاری (MPS) و حمایت از مصرف‌کنندگان (CSE) گوشت گوسفند (واحد: میلیارد ریال)

%CSE	به قیمت ثابت		به قیمت جاری		سال
	CSE	MPS	CSE	MPS	
-۳۷/۴	-۳۸۷۲/۲	۳۸۷۲/۲	-۱۹۷/۵	۱۹۷/۵	۱۳۶۸
-۴۳/۱	-۳۲۴۶/۶	۳۲۴۶/۶	-۲۲۰/۸	۲۲۰/۸	۱۳۶۹
-۶۷/۹	-۷۱۴۳/۰	۷۱۴۳/۰	-۵۸۵/۷	۵۸۵/۷	۱۳۷۰
۳۰۹/۷	۳۹۷۳/۱	-۳۹۷۳/۱	۴۰۵۲/۵	-۴۰۵۲/۵	۱۳۷۱
۱۰۸/۴	۱۴۷۶۰/۳	-۱۴۷۶۰/۳	۱۸۴۵/۰	-۱۸۴۵/۰	۱۳۷۲
۲۱/۸	۲۸۹۰/۱	-۲۸۹۰/۱	۴۸۸/۴	-۴۸۸/۴	۱۳۷۳
۴۸/۶	۷۱۸۶/۵	-۷۱۸۶/۵	۸۹۷/۰	-۸۹۷/۰	میانگین برنامه اول
-۳۳/۲	-۳۶۹۶/۵	۳۶۹۶/۵	-۹۳۱/۵	۹۳۱/۵	۱۳۷۴
-۴۵/۹	-۵۹۵۰/۵	۵۹۵۰/۵	-۱۸۴۴/۷	۱۸۴۴/۷	۱۳۷۵
-۵۰/۷	-۵۶۰۸/۱	۵۶۰۸/۱	-۲۰۴۱/۳	۲۰۴۱/۳	۱۳۷۶
-۵۷/۶	-۷۱۲۷/۷	۷۱۲۷/۷	-۳۰۶۴/۹	۳۰۶۴/۹	۱۳۷۷
-۸۳/۴	-۱۰۶۵۸/۵	۱۰۶۵۸/۵	-۵۴۹۹/۸	۵۴۹۹/۸	۱۳۷۸
-۵۴/۱	-۶۶۰۸/۳	۶۶۰۸/۳	-۲۶۷۶/۴	۲۶۷۶/۴	میانگین برنامه دوم
-۸۵/۴	-۱۲۴۵۵/۰	۱۲۴۵۵/۰	-۷۲۴۸/۸	۷۲۴۸/۸	۱۳۷۹
-۸۱/۸	-۱۲۴۰۴/۹	۱۲۴۰۴/۹	-۸۰۳۸/۴	۸۰۳۸/۴	۱۳۸۰
-۱۷/۳	-۲۴۹۱/۵	۲۴۹۱/۵	-۱۸۶۸/۶	۱۸۶۸/۶	۱۳۸۱
۰/۸	۱۳۳/۴	-۱۳۳/۴	۱۱۵/۶	-۱۱۵/۶	۱۳۸۲
-۶/۰	-۹۱۵/۱	۹۱۵/۱	-۹۱۵/۱	۹۱۵/۱	۱۳۸۳
-۳۸/۹	-۵۲۶/۶	۵۲۶/۶	-۳۵۹۱/۱	۳۵۹۱/۱	میانگین برنامه سوم
-۱۸/۴	-۲۷۶۲/۵	۲۷۶۲/۵	-۳۰۴۹/۸	۳۰۴۹/۸	۱۳۸۴
-۳۴/۵	-۵۰۳۱/۵	۵۰۳۱/۵	-۶۲۱۳/۹	۶۲۱۳/۹	۱۳۸۵
-۴۷/۴	-۷۸۸۴/۴	۷۸۸۴/۴	-۱۱۵۲۷/۰	۱۱۵۲۷/۰	۱۳۸۶
-۵۷/۶	-۹۳۱۵/۲	۹۳۱۵/۲	-۸/۱۷۰۷۴	۱۷۰۷۴/۸	۱۳۸۷
-۵۹/۲	-۹۶۱۵/۷	۹۶۱۵/۷	-۱۹۳۸۸/۲	۱۹۳۸۸/۲	۱۳۸۸
-۴۳/۴	-۶۹۲۱/۹	۶۹۲۱/۹	-۱۱۴۵۰/۷	۱۱۴۵۰/۷	میانگین برنامه چهارم

مأخذ: یافته‌های تحقیق

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

جدول ۵. شاخص‌های حمایت از قیمت بازاری (MPS) و حمایت از مصرف کنندگان (CSE) شیر (واحد: میلیارد ریال)

% CSE	به قیمت ثابت		به قیمت جاری		سال
	CSE	MPS	CSE	MPS	
۴۱/۶	۵۶۴۸/۲	-۵۲۳۶/۵	۲۸۸/۱	-۲۶۷/۱	۱۳۶۸
۶۲/۰	۶۲۰۶/۵	-۵۹۱۲/۴	۴۲۲/۰	-۴۰۲/۰	۱۳۶۹
۴۹/۵	۵۱۸۷/۲	-۴۸۲۱/۳	۴۲۵/۴	-۳۹۵/۴	۱۳۷۰
۱۶۵۷/۴	۱۵۳۲۶۹/۶	-۱۵۲۹۵۵/۹	۱۵۶۳۳/۵	-۱۵۶۰۱/۵	۱۳۷۱
۱۰۷۴/۹	۱۱۰۲۴۴/۶	-۱۰۹۷۸/۷	۱۳۷۸۰/۶	-۱۳۷۲۲/۶	۱۳۷۲
۸۱۳/۷	۷۲۶۹۳/۸	-۷۲۲۷۹/۶	۱۲۲۸۵/۳	-۱۲۲۱۵/۳	۱۳۷۳
۶۱۶/۵	۵۸۸۷۴/۹	-۵۸۴۹۷/۷	۷۱۳۹/۱	-۷۱۰۰/۶	میانگین برنامه اول
۴۱۹/۹	۳۲۵۲۹/۴	-۳۱۹۹۳/۷	۸۱۹۷/۴	-۸۰۶۲/۴	۱۳۷۴
۲۳۸/۴	۲۲۳۱۵/۹	-۲۱۶۵۱/۴	۶۹۱۷/۹	-۶۷۱۱/۹	۱۳۷۵
۱۳۰/۷	۱۳۰۱۹/۴	-۱۲۳۱۸/۸	۴۷۳۹/۰	-۴۴۸۴/۰	۱۳۷۶
۸۹/۶	۸۷۷۶/۹	-۸۱۱۶/۴	۳۷۷۴/۰	-۳۴۹۰/۰	۱۳۷۷
۴۵/۹	۴۲۶۷/۸	-۳۷۰۳/۸	۲۲۰۲/۲	-۱۹۱۱/۲	۱۳۷۸
۱۸۴/۹	۱۶۱۸۱/۸	-۱۵۵۵۶/۸	۵۱۶۶/۱	-۴۹۳۱/۹	میانگین برنامه دوم
-۶/۵	-۶۷۶/۰	۱۴۱۴/۸	-۳۹۳/۴	۸۲۳/۴	۱۳۷۹
-۹/۷	-۹۷۱/۵	۱۸۳۸/۸	-۶۲۹/۵	۱۱۹۱/۵	۱۳۸۰
۲۱۵/۶	۲۱۵۰۳/۹	-۲۰۸۷۹/۳	۱۶۱۲۷/۹	-۱۵۶۵۹/۵	۱۳۸۱
۱۴۹/۸	۱۶۲۶۶/۳	-۱۵۱۶۲/۷	۱۴۱۰۲/۹	-۱۳۱۴۶/۱	۱۳۸۲
۱۲۱/۶	۱۳۷۴۵/۴	-۱۲۰۰۲/۲	۱۳۷۴۵/۴	-۱۲۰۰۲/۲	۱۳۸۳
۹۴/۲	۹۹۷۳/۶	-۸۹۵۸/۱	۸۵۹۰/۷	-۷۷۵۸/۶	میانگین برنامه سوم
۱۶۴/۴	۱۸۳۸۷/۴	-۱۵۶۳۶/۱	۲۰۲۹۹/۷	-۱۷۲۶۲/۳	۱۳۸۴
۴۶/۶	۵۹۰۱/۱	-۲۹۷۱/۷	۷۲۸۷/۹	-۳۶۷۰/۰	۱۳۸۵
۲۵/۷	۳۴۶۵/۶	-۶۲۴/۴	۵۰۶۶/۷	-۹۱۲/۹	۱۳۸۶
-۸/۷	-۱۳۵۱/۳	۳۸۴۴/۰	-۲۴۷۶/۹	۷۰۴۶/۱	۱۳۸۷
-۱۲/۶	-۲۰۹۸/۹	۴۵۹۱/۶۳	-۴۲۳۲/۰	۹۲۵۸/۱	۱۳۸۸
۴۳/۱	۴۸۶۰/۸	-۲۱۵۹/۳	۵۷۸۹/۱	-۱۱۰۸/۲	میانگین برنامه چهارم

مأخذ: یافته‌های تحقیق

اثر سیاست‌های حمایت.....

شاخص برآورد حمایت از مصرف‌کننده (CSE) در قیمت‌های جاری از ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۸ از رقم ۲۸۸/۰۶ میلیارد ریال به ۴۲۳۲- میلیارد ریال رسیده و در اکثر سال‌های مورد بررسی مقدار مثبت داشته که گویای اخذ مالیات پنهان از تولیدکنندگان شیر و انتقال به مصرف‌کنندگان است.

شاخص درصد حمایت از مصرف‌کنندگان (CSE%) سهمی از پرداختی‌های مصرف‌کنندگان شیر را نشان می‌دهد که توسط دولت تأمین شده است. در سال‌های برنامه اول توسعه، میانگین درصد حمایت حدود ۶۱۶/۵ درصد بوده و در سال‌های برنامه دوم توسعه، روند حمایت از مصرف‌کنندگان شیر به ۱۸۴/۹ درصد کاهش یافته است. در برنامه سوم توسعه حمایت‌ها همچنان مثبت بوده و میانگین آن به ۹۴/۲ درصد رسیده است. این روند کاهشی در برنامه چهارم توسعه ادامه داشته به گونه‌ای که میانگین درصد حمایت به حدود ۴۳/۱ درصد رسیده است.

در مجموع، شاخص برآورد حمایت از مصرف‌کننده (CSE) برای کل محصولات دامی در قیمت‌های جاری از ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۸ از رقم ۱۶۳/۰۶- میلیارد ریال به ۷۸۹۹۸/۴۳- میلیارد ریال رسیده است (جدول ۶). حمایت از مصرف‌کنندگان محصولات دامی تنها با سیاست تثبیت نرخ ارز در سال ۱۳۷۱ و در پی اثرات آن تا سال ۱۳۷۶ و سپس در سال ۱۳۸۱ و ۱۳۸۲ با سیاست یکسان سازی نرخ ارز مثبت بوده و در این سال‌ها از تولیدکنندگان محصولات دامی مالیات پنهان دریافت شده و این مالیات پنهان در اختیار مصرف‌کنندگان قرار گرفته است. در قیمت‌های ثابت نیز این شاخص در دوره مشابه (۱۳۶۸ تا ۱۳۸۸) از ۳۱۹۷/۴۱- به ۳۹۱۷۹/۹۰- میلیارد ریال کاهش یافته و در حدود ۱۲ برابر شده است. میانگین این حمایت‌ها در برنامه‌های اول و دوم توسعه مثبت و در برنامه‌های سوم و چهارم منفی بوده است. بیشترین حمایت از مصرف‌کنندگان از زیربخش دامپروری در برنامه دوم با میانگین ۱۰۲۲۳/۰۵ میلیارد ریال در قیمت ثابت بوده است.

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

جدول ۶. شاخص‌های حمایت از مصرف‌کنندگان (CSE) زیر بخش دام و طیور

(واحد: میلیارد ریال)

سال	به قیمت جاری	به قیمت ثابت	سال	به قیمت جاری	به قیمت ثابت
۱۳۶۸	-۱۶۳/۱	-۳۱۹۷/۴			
۱۳۶۹	-۱/۸	-۲۶/۳	۱۳۷۴	۱۱۶۶۶/۲	۴۶۲۹۴/۳
۱۳۷۰	-۱۰۷۹/۴	-۱۳۱۶۲/۹	۱۳۷۵	۶۱۰۰/۲	۱۹۶۷۷/۹
۱۳۷۱	۲۹۱۷۸/۴	۲۸۶۰۶۲/۸	۱۳۷۶	۲۹۷۱/۷	۸۱۶۴/۰
۱۳۷۲	۲۳۴۱۹/۷	۱۸۷۳۵۷/۷	۱۳۷۷	-۲۰۱۷/۱	-۴۶۹۰/۹
۱۳۷۳	۲۰۳۸۰/۶	۱۲۰۵۹۵/۱	۱۳۷۸	-۹۴۵۸/۳	-۱۸۳۳۰/۰
میانگین برنامه اول	۱۱۹۵۵/۷	۹۶۲۷۱/۵	میانگین برنامه دوم	۱۸۵۲/۵	۱۰۲۲۳/۱
۱۳۷۹	-۱۵۸۸۶/۱	-۲۷۲۹۵/۷	۱۳۸۴	۳۴۶۳/۱	۳۱۱۸/۸
۱۳۸۰	-۱۷۷۸۳/۳	-۲۷۴۴۳/۴	۱۳۸۵	-۱۳۳۷۲/۴	-۱۰۸۲۷/۹
۱۳۸۱	۹۶۳۶/۹	۱۲۸۴۹/۲	۱۳۸۶	-۳۲۰۴۹/۰	-۲۱۹۲۱/۴
۱۳۸۲	۳۲۶۱/۶	۳۷۶۲/۰	۱۳۸۷	-۶۶۷۶۳/۹	-۳۶۴۲۳/۳
۱۳۸۳	-۳۱۹۵/۵	-۳۱۹۵/۵	۱۳۸۸	-۷۸۹۹۸/۴	-۳۹۱۷۹/۹
میانگین برنامه سوم	-۴۷۹۳/۳	-۸۲۶۴/۷	میانگین برنامه چهارم	-۳۷۵۴۸/۱	-۲۱۰۴۶/۷

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نتایج برآورد الگوی تقاضا برای محصولات گوشت مرغ، گاو، گوسفند و شیر (رابطه

(۱۲) در جدول ۷ نشان داده شده است.

اثر سیاست‌های حمایت.....

جدول ۷. نتایج حاصل از برآورد الگوی تقاضای گوشت گاو، گوسفند،

مرغ و شیر طی سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۸۸ (الگوی (۱۲))

R ^۲	متغیر مستقل						نام محصول		
	CSE	درآمد	قیمت سایر نوشیدنی‌ها	قیمت شیر	قیمت گوشت مرغ	قیمت گوشت گوسفند		قیمت گوشت گاو	ثابت
۰/۹۵	-۰/۱۳**	۰/۷۵***	-	-	۰/۵۲	۰/۶۳***	-۱/۳۲**	۰/۸۳	گوشت گاو
	(-۱/۹۹)	(۳/۲۲)			(۰/۳۵)	(۱/۸۵)	(-۲/۴۵)	(۱/۴۵)	
۰/۹۴	-۰/۰۸*	۰/۵۳***	-	-	۰/۰۹**	-۱/۱۲***	۰/۴۳*	۰/۶۴**	گوشت گوسفند
	(-۱/۷۲)	(۲/۱۷)			(۲/۰۳)	(-۲/۱۹)	(۱/۶۸)	(۲/۹۳)	
۰/۹۹	۰/۲۵**	۰/۹۱	-	-	-۰/۹۲**	۰/۰۵**	۰/۱۱*	۰/۹۶**	گوشت مرغ
	(۲/۰۱)	(۱/۳۷)			(-۳/۵۷)	(۱/۹۵)	(۱/۴۹)	(۲/۰۹)	
۰/۹۹	۰/۴۳***	۱/۲۳***	۰/۱۱**	-۰/۹۵۶***	-	-	-	۰/۲۲	شیر
	(۳/۶۷)	(۱/۹۵)	(۱/۸۱)	(-۲/۳۲)				(۰/۰۶)	

مأخذ: یافته‌های تحقیق *، ** و *** به ترتیب معنی‌داری در سطح ده، پنج و یک درصد

در برآورد الگوی گوشت مرغ رابطه معکوس قیمت و تقاضا مشاهده می‌شود. کشش خود قیمتی تقاضای گوشت مرغ ۰/۹۲- و در مطالعه حسینی و همکاران (۱۳۸۶) به ترتیب ۰/۶۷۸۰- به دست آمده است. نتایج این مطالعه و مطالعه حسینی و همکاران (۱۳۸۶) نشان از کشش ناپذیری قیمتی گوشت مرغ دارد و نتایج هر دو مطالعه مؤید یکدیگر است. کشش متقاطع قیمتی گوشت گاو و گوسفند نشان از جانشین بودن این محصولات برای گوشت مرغ دارد. کشش متقاطع قیمتی گوشت گوسفند و مرغ به ترتیب ۰/۱۱ و ۰/۰۵ به دست آمده که بیانگر ضعیف بودن این جانشینی است. در مطالعه حسینی و همکاران (۱۳۸۶) کشش متقاطع قیمتی گوشت گاو ۰/۷۶۳۸ و کشش متقاطع قیمتی گوشت مرغ به ترتیب ۰/۳۰۵۶ به دست آمده است. کشش درآمدی در این مطالعه ۰/۹۱ می‌باشد که این کشش در مطالعه سلامی و شهبازی (۱۳۸۸) معادل ۱/۱۲۳ به دست آمده اما در مطالعه حسینی و همکاران (۱۳۸۶)،

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

۰/۱۳۱۴ تعیین گردیده است. اثر سیاست‌های حمایتی بر تقاضای گوشت مرغ مثبت بوده به گونه‌ای که با افزایش سیاست‌های حمایتی، تقاضا افزایش یافته است. ضریب اثر این متغیر، ۰/۲۵ به دست آمده است که در سطح آماری پنج درصد معنی دار می‌باشد. علت این امر پرداخت یارانه مخفی به مصرف‌کنندگان گوشت مرغ تحت عنوان سیاست‌های حمایتی است به طوری که میانگین سه برنامه دوم، سوم و چهارم توسعه نشان از پرداخت یارانه پنهان به مصرف‌کنندگان گوشت مرغ دارد (جدول ۲).

در برآورد الگوی گوشت گاو رابطه معکوس قیمت و تقاضا مشاهده می‌شود. کشش خود قیمتی تقاضای گوشت گاو ۱/۳۲- و در مطالعه شهبازی و حسینی (۱۳۸۸) و حسینی و همکاران (۱۳۸۶) به ترتیب ۱/۲۴- و ۱/۳۶۹۱- به دست آمده است. نتایج این مطالعه و مطالعه حسینی و همکاران (۱۳۸۶) و شهبازی و حسینی (۱۳۸۸) نشان از کشش پذیری قیمتی گوشت گاو دارد و نتایج هر دو مطالعه مؤید یکدیگر است. کشش متقاطع قیمتی گوشت گوسفند و مرغ نشان از جانشین بودن این محصولات برای گوشت گاو دارد. کشش متقاطع قیمتی گوشت گوسفند و مرغ به ترتیب ۰/۶۳ و ۰/۵۲ به دست آمده است که بیانگر آن است گوشت گوسفند جانشین بهتری برای گوشت گاو است. در مطالعه شهبازی و حسینی (۱۳۸۸) و حسینی و همکاران (۱۳۸۶) کشش متقاطع قیمتی گوشت گوسفند به ترتیب ۰/۷۱ و ۰/۹۴۱۹ و کشش متقاطع قیمتی گوشت مرغ به ترتیب ۰/۲۷ و ۰/۴۵۳۴ به دست آمده است. کشش درآمدی در این مطالعه ۰/۷۵ می‌باشد و در مطالعه سلامی و شهبازی (۱۳۸۸) معادل ۰/۹۲۶ به دست آمده است. اثر سیاست‌های حمایتی بر تقاضای گوشت گاو منفی بوده به گونه‌ای که با افزایش سیاست‌های حمایتی، تقاضا کاهش یافته است. ضریب اثر این متغیر، ۰/۱۳- به دست آمده است که در سطح آماری پنج درصد معنی دار می‌باشد. علت این امر مالیات مخفی است که از مصرف‌کنندگان گوشت گاو تحت عنوان سیاست‌های حمایتی اخذ شده است به طوری که میانگین سه برنامه دوم، سوم و چهارم توسعه نشان از اخذ مالیات پنهان از مصرف‌کنندگان گوشت گاو دارد (جدول ۳).

اثر سیاست‌های حمایت.....

در برآورد الگوی گوشت گوسفند رابطه معکوس قیمت و تقاضا مشاهده می‌شود. ککش خود قیمتی تقاضای گوشت گوسفند ۱/۱۲- و در مطالعه حسینی و همکاران (۱۳۸۶) ۰/۰۲۴- به دست آمده است بدین معنی که این مطالعه به ککش پذیری قیمتی و مطالعه حسینی و همکاران (۱۳۸۶) به ککش ناپذیری قیمتی گوشت گوسفند اعتقاد دارند که در تضاد با یکدیگرند. ککش متقاطع قیمتی گوشت گاو و مرغ نشان از جانشین بودن این محصولات برای گوشت گوسفند دارد. ککش متقاطع قیمتی گوشت گاو و مرغ به ترتیب ۰/۴۳ و ۰/۰۹ به دست آمده که بیانگر آن است گوشت گاو جانشین بهتری برای گوشت گوسفند است. در مطالعه حسینی و همکاران (۱۳۸۶) ککش متقاطع قیمتی گوشت گاو ۱/۲۳۱۱ و ککش متقاطع قیمتی گوشت مرغ ۱/۰۷۴۲- به دست آمده است. ککش درآمدی در این مطالعه ۰/۵۳ می‌باشد که این ککش در مطالعه سلامی و شهبازی (۱۳۸۸) معادل ۰/۸۹۶ به دست آمده است. اثر سیاست‌های حمایتی بر تقاضای گوشت گوسفند منفی بوده به گونه‌ای که با افزایش سیاست‌های حمایتی، تقاضا کاهش یافته است. ضریب اثر این متغیر ۰/۰۸- به دست آمده است که در سطح آماری ده درصد معنی دار می‌باشد. علت این امر مالیات مخفی است که از مصرف کنندگان گوشت گوسفند تحت عنوان سیاست‌های حمایتی اخذ شده است به طوری که میانگین سه برنامه دوم، سوم و چهارم توسعه نشان از اخذ مالیات پنهان از مصرف کنندگان گوشت گوسفند دارد (جدول ۴).

در برآورد الگوی تقاضای شیر رابطه معکوس قیمت و تقاضا مشاهده می‌شود. ککش خود قیمتی تقاضای شیر ۰/۹۵۶- و در مطالعه شهبازی و همکاران (۱۳۸۸) ۰/۶۶۳- به دست آمده است. نتایج این مطالعه و مطالعه شهبازی و حسینی (۱۳۸۸) نشان از ککش ناپذیری قیمتی شیر دارد و نتایج هر دو مطالعه مؤید یکدیگر است. ککش متقاطع قیمتی سایر نوشیدنی‌ها نشان از جانشین بودن این محصولات برای شیر دارد. ککش متقاطع قیمتی سایر نوشیدنی‌ها ۰/۱۱- به دست آمده که بیانگر آن است سایر نوشیدنی‌ها جانشین ضعیفی برای شیر می‌باشند. در مطالعه شهبازی و همکاران (۱۳۸۸) ککش متقاطع قیمتی سایر نوشیدنی‌ها ۰/۳۶۱- به دست آمده

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

است. کشت در آمدی در این مطالعه ۱/۲۳ و در مطالعه شهبازی و همکاران (۱۳۸۸) و سلامی و شهبازی (۱۳۸۸) به ترتیب معادل ۰/۲۷۲ و ۱/۱۵۴ به دست آمده است. اثر سیاست‌های حمایتی بر تقاضای شیر مثبت بوده به گونه‌ای که با افزایش سیاست‌های حمایتی، تقاضا افزایش یافته است. ضریب اثر این متغیر، ۰/۴۲ به دست آمده است که در سطح آماری یک درصد معنی دار می‌باشد. علت این امر پرداخت یارانه مخفی به مصرف‌کنندگان شیر تحت عنوان سیاست‌های حمایتی است به طوری که میانگین چهار برنامه اول، دوم، سوم و چهارم توسعه نشان از پرداخت یارانه پنهان به مصرف‌کنندگان شیر دارد (جدول ۵).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتایج برآورد الگوی تقاضا نشان داد که سیاست‌های حمایتی از مصرف‌کنندگان اثر متنوعی بر مصرف محصولات دامی و طیور دارد به طوری که اثر این سیاست‌ها بر تقاضای گوشت گاو و گوسفند منفی بوده و مالیات پنهان از مصرف‌کنندگان در این محصولات اخذ شده است اما در محصول گوشت مرغ و به‌ویژه شیر، اثر سیاست‌های حمایتی، افزایش مصرف این محصولات بوده است.

بر این اساس پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذاران پیش از اجرای هر گونه سیاست مداخله، از جمله سیاست‌های حمایتی، ابتدا آثار سیاست‌های حمایتی را بر متغیرهای اصلی اقتصاد بررسی نمایند. برای مثال در اینجا، اثر سیاست‌های حمایتی از مصرف‌کنندگان بر توسعه تقاضا بررسی گردیده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، سیاست‌های حمایتی از مصرف‌کنندگان در مورد گوشت گاو و گوسفند اثر منفی بر توسعه تقاضا دارد. به نظر می‌رسد این سیاست‌های حمایتی، که نمودی از مالیات مخفی از مصرف‌کنندگان است، نه تنها از مصرف‌کنندگان حمایت نکرده است بلکه اثر کاهشی بر تقاضای آنها داشته است. بنابراین، تغییر رویه در نوع سیاست‌های حمایتی و مشخصاً تعدیل سیاست‌های حمایتی کنونی ضروری است. این مسئله در تولید گوشت مرغ و شیر اثر عکس را نشان می‌دهد. بنابراین، تأکید و سیاست‌های حمایتی و تقویت

اثر سیاست‌های حمایت.....

سیاست‌های حمایتی کنونی می‌تواند بر توسعه تقاضای این محصولات، که ارتباط مستقیمی با تغذیه و سلامت جامعه دارد، بینجامد.

منابع

اتقایی کردکلائی، م. ۱۳۸۹. برآورد نرخ ارز تعادلی و بررسی اثر احتمالی آن بر شاخص حمایت از تولیدکننده بخش کشاورزی ایران. پایاننامه، کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران.

بی‌نام. ۱۳۹۰. سالنامه آماری کشاورزی، وزارت جهاد کشاورزی.

بستاکی، م. ۱۳۸۴. تحلیل اقتصادی آثار سیاست‌های قیمت‌گذاری محصولات دامی. رساله دکتری، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس.

پرمه، ز. و سیدی، م. ۱۳۸۲. سیاست‌های حمایتی، دیدگاه‌های بین‌المللی و کشاورزی ایران. همایش کشاورزی و توسعه ملی، کشاورزی و جهانی شدن اقتصاد.

حسینی، س. ص. ۱۳۸۵. الگوهای اقتصادی تحلیل قیمت و سیاست کشاورزی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

حسینی، س. ص. و رضائی، س. ۱۳۸۹. تعیین و ارزیابی سیاست‌های حمایت از تولیدکنندگان خرما در برنامه‌های توسعه اقتصادی. *مجله اقتصاد و توسعه کشاورزی*، ۲۴ (۱): ۳۳-۴۱.

حسینی، س. ص.، نیکوکار، ا.، شهبازی، ح. و قربانی، م. ۱۳۸۶. بررسی روابط تولیدی در فرآیند بازاریابی محصولات کشاورزی ایران (مطالعه موردی صنایع دام و طیور). *مجله اقتصاد و توسعه کشاورزی*، ۲۱ (۲): ۱-۱۴.

حمید نژاد، م. ۱۳۷۳. سوبسید گندم و جستجوی رابطه عدالت اجتماعی. *فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه*، ۸: ۱۳۶-۱۵۹.

رحیمی، ع. ۱۳۷۹. سیاست‌های حمایت از کشاورزی: مطالعه موردی بخش‌های دام و شیلات کشور. تهران: انتشارات روستا و توسعه، ۳۷.

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

سلامی، ح. ۱۳۷۷. تجزیه و تحلیل آثار اقتصادی پیوستن ایران به سازمان تجارت جهانی بر بخش کشاورزی و دیگر بخش های اقتصادی ایران در یک مدل تعادل عمومی، تهران: وزارت جهاد کشاورزی، معاونت برنامه ریزی و اقتصادی، مؤسسه پژوهشهای برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی.

سلامی، ح. و شهبازی، ح. ۱۳۸۸. کاربرد سیستم تقاضای مستقیم جمع پذیر ضمنی در تبیین رفتار مصرفی خانوارهای ایرانی از مواد خوراکی منتخب. *مجله اقتصاد و توسعه کشاورزی*، ۲۳ (۱): ۱۰۸-۱۱۸.

شهبازی، ح.، کاوسی کلاشمی، م.، پیکانی، غ. ر.، عرفانیان، ز. و عابدی، س. ۱۳۸۸. برآورد رفاه از دست رفته ناشی از وجود انحصار در صنعت تولید شیر ایران. *مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه*، ۵۳: ۳۹-۵۵.

شهبازی، ح. و حسینی، س. ص. ۱۳۸۸. الگوی اقتصادی رفتار حاشیه بازاریابی گوشت قرمز در ایران. *تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، ۴۰ (۱): ۱-۱۸.

شهبازی، ح. ۱۳۹۱. ارزیابی اقتصادی نظام تحقیقات کشاورزی ایران. رساله دکتری، دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران.

شهبازی، ح. ۱۳۹۱. برآورد شاخص حمایت از تولیدکنندگان بخش کشاورزی. گزارش طرح پژوهشی، مؤسسه پژوهش های برنامه ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی.

عباسی فر، ا. ۱۳۹۱. برآورد شاخص حمایت از مصرف کنندگان بخش کشاورزی. گزارش طرح پژوهشی، مؤسسه پژوهش های برنامه ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی.

فرزین وش، ا. ۱۳۷۲. مشکل تنظیم نرخ ارز در کشورهای در حال توسعه. تهران: موسسه تحقیقات پولی و بانکی.

قانع شیرازی، آ. ۱۳۸۵. تحلیل سیاست های حمایتی در کشور های عضو سازمان توسعه و همکاری های اقتصادی و تأثیر آن بر بازار داخلی ایران، مطالعه موردی گندم، جو، پسته و خرما. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.

اثر سیاست‌های حمایت.....

قربانی، ا. ۱۳۷۱. بررسی سیاست‌های حمایتی در ایران: برآورد نرخ موثر حمایت از بخش دامپروری ایران و مقایسه آن با صنایع منتخب. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران. کیانی‌راد، ع. ۱۳۸۶. برآوردهای حمایت از بخش کشاورزی (PSE) در کشورهای در حال توسعه: مشکلات اندازه‌گیری و رهیافت‌ها برای ایران. *مجله اقتصاد و کشاورزی*، ۱(۲): ۸۱-۹۳. نوری، ک. ۱۳۸۱. مطالعه معافیت‌های حمایتی در موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت و امکان بهره‌برداری از آن برای حمایت از بخش کشاورزی. گزارش طرح تحقیقاتی، پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.

Cakmak, E.H. 2000. Evaluation of the past and future agricultural policies in Turkey: are they capable to achieve sustainability?. Department of Economics Middle East Technical University, Ankara (Turkey).

Cheng, B.S. and Lai, T.W. 1997. An investigation of co-integration and causality between energy consumption and economic activity in Taiwan. *Energy Economic*, 19: 435-444.

Ellis, F. 1992. Agricultural policies in developing countries. Cambridge University Press.

Gopinath, M., Mullen, K. and Gulati, A. 2004. Domestic support to agriculture in the European Union and the United States: Policy developments since 1996. International Food Policy Research Institute, MTID Discussion Paper No. 75.

Mullen, K., Sun, D., Orden, D. and Gulati, A. 2004. Producer support estimates (PSEs) for agriculture in developing countries: Measurement issues and illustrations from India and China. International Food Policy Research Institute, MTID Discussion Paper No. 74.

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و چهارم، شماره ۹۴

- OECD 2003. Agricultural policy in OECD, monitoring and evaluation.
- OECD .2007. Agricultural policy in OECD, monitoring and evaluation.
- Orden, D., Mullen, K. Sun, D. and Gulati, A. 2004. Agricultural Producer support estimates for developing countries measurement issues and evidence from India, Indonesia, China, and Vietnam. International Food Policy Research Institute, Research Report Abstract, 152.
- Portugal, L. 2002. Methodology for the measurement of support and use in policy evaluation. OECD, Paris.
- Wohlgenant, M.K. and Haidaicher, R.C.1989. Retail to farm linkage for a complete demand system of food commodities. Technical Bulletin No. 1775, Washington, DC: Economic Research Service, US Department of Agriculture.